מספד מר

על בני החכם כ"ה אליעזר ז"ל —

אשר גוע בשלישי בשבת, שלישי לאלול

בשנת **שלש** הנה לא תשבענה — (משלי ל')

שאמרתי אצל המטה בסוף צדוק הדין

בעת נפילת **כתרי** לתוך הקבר ביום ה'. שאחריו.

ואוסיף פה מה שהשמטתי אז מקוצר רוח וממרודי הקשה

אני הגבר — — — — —

זלמן גייגר.

יצא לאור ביום הלדת הנעדר, ח"י אייר,

בשנת בלע המות לנצח

„ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה מבורך.״ (איוב א׳)

דעו, אוהבי, שלא על כל המתים יתכן לאמר „וה׳ לקח״; כ רק על הצדיק נאמר (ישעי׳ נ״ח) „והלך לפניך צדקך כבוד ה׳ יאספך״ להתענג בזיו שכינתו· וכן אבין בקהלת י״ב „והרוח תשוב אל האלהים אשר נהנה״ שהוא לשון צווי: שהחי יתן אל לבו ללכת בדרך טובה שתזכה רוחו לשוב אליו ית׳ אשר נתן אותה לו נקיה מחטא· וכן כתוב בחנוך „ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים״· ומלת „ואיננו״ מורה שימי חייו לא השיגו את ימי חיי אנשי דורו, וגם שלא היה חלש מעודו נוטה למות, כי אם בריא ועוסק תמיד בהנהגת בני דורו ולהורותם בדרך טובה לעבודת בוראם, עד שנפל עליו פתאום חליו אשר ימות בו, ואחר זמן קצר איננו· ואמר: אל תתמה שלא קבל שכר אורך ימים בעה״ז „כי לקח אותו אלהים״ לתת לו שכרו בעה״ב, כמ״ש באבות ספ״ב „ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא״, ושם פ״ד, „ויפה שעה אחת של קורת רוח בעה״ב מכל חיי העה״ז״· וכן היה בני היקר הנעדר בריא תמיד וחזק ללמוד חכמה ותורה, ולילה כיום יאיר לו כחשכה כאורה, ורב כח ללמד לתלמידים תורה וחכמה ויראת שמים, ולבו תמיד שלם עם ה׳, עד שנפלה עליו פתאום מחלת לב ואחר זמן קצר איננו, לבהלת קרוביו ותלמידיו ואוהביו הרבים, ולא האריך ימים, כי אם כל שני חייו אחת וארבעים „כי לקח אותו אלהים״ להיות נפשו צרורה אתו בצרור החיים·— „יהי שם ה׳ מבורך,״ כי הטיב לו, במה שלקח אותו לשלם פעלו· כאשר פירשתי מדרש רות נפלא „ישלם ה׳ פעלך ותהי משכרתך שלמה וגו׳, א״ר חסא אשר באת לחסות תחת כנפיו״· ותמהו המפרשים מה חידש ר׳ חסא במה שאמר סוף הפסוק אחר התחלתו? ונ״ל ע״פ מ״ש שם אח״ב „א״ר אבין שמענו שיש כנפים לארץ שנא׳ וכו׳ לשמש שנא׳ וכו׳ לחיות שנא׳ וכו׳ לכרובים שנא׳ וכו׳ לשרפים שנא׳ וכו׳ בא וראה כמה גדול כחן של צדיקים כו׳ שאין חסין לא בצל שחר ולא בצל כנפי ארץ וכו׳ אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנא׳ מה יקר וגו׳ ובני אדם בצל כנפיך יחסיון״ (דע שחסרונות במאמר ר׳ אבין ויתוקן

„שמענו שיש כנפים לשחר שנא׳ אשא כנפי שחר כנפים לארץ“ וכו׳ ואח״כ יתוקן „לא בצל כנפי שחר“ ובסופו „אלא בצל כנפי מי שאמר“ וכו׳)· ולפי דרך ר׳ אבין משמיענו ר׳ חסא שלא נפרש המקרא הנ״ל כפשוטו שמ״ש „אשר באת“ וגו׳ היא סיבת המשכורת, או טעם למה יהי׳ הוא ית׳ המשלם; כי אם פירוש המשכורת השלמה מה היא, אמר שהיא מה שבאה למדרגת צדיקים העתידים לחסות החת כנפיו· כן יתענג החכם הנעדר הזה במשכרתו שלמה, עם הקדושים אשר בארץ המה· אך אנחנו צרה ויגון מצאנו, אוי מה היה לנו, ועתה נאבד ממנו, החכמה חוגרת שק, על העושק אשר המות עשק, ותבונה בבכי תתן קולה, על אשר עולל לה; כי המצאות וחקירות, רבות ויקרות, הטמונות בלבו, יורדות לקבר עם הנקטף עודנו באבו·— ולהראות מעט מיקר תפארת גדולתו אבאר הספור בסנהדרין ס״ח ע״א „כשחלה ר׳ אליעזר וכו׳ נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו אמר אוי לכם שתי זרועותי שהן כב׳ ספרי תורה שנגללין הרבה תורה למדתי וכו׳ ולא חסרתי מרבותי וכו׳ והרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי“ וכו׳· וק׳ מה רצה בזה שהניח זרועותיו על לבו? ולמה התאונן על זרועותיו שאינן כלי מחשבה ולמוד, יותר הי״ל להתאונן על ראשו ולבו ופיו שהם כלי מחשבה ולמוד? ונ״ל ע״פ מ״ש בגטין ס׳ ע״ב „כי על פי הדברים האלה דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב דבי ר׳ ישמעאל תנא כתב לך את הדברים האלה אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות·“ וכ׳ רמ״בם בהקדמת ספרו היד החזקה „ומימות משה רבינו עד רבינו הקדוש לא חברו חבור שמלמדים אותו ברבים בתורה שבע״פ אלא בכל דור וכו׳ כל א׳ וא׳ כותב לעצמו כפי כחו מבאור התורה והלכותיה כמו ששמע וכו׳ וכן הי׳ הדבר תמיד עד רבינו הקדוש והוא קבץ כל השמועות וכל הדינים וכו׳ וחיבר מהכל ספר המשנה וכו׳ שלא תשכח תורה שבע״פ מישראל ולמה עשה רבינו הקדוש כך וכו׳ לפי שראה שהתלמידים מתמעטי׳ וכו׳ וישראל מתגלגלין והולכי׳ לקצווה חיבר חבור להיות ביד כולם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח“·— נשמע מלשונו שכבר מתחלה מעת מתן תורה שבע״פ היה כל א׳ כותב לעצמו הלכות· והוא הפך תנא דבי ר״י הנ״ל „אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות“, שסתמו כפירושו שאף לעצמו אסור לכתוב הלכות? לכן נ״ל שמתחלה לא כתבו דבר מתורה שבע״פ, עד שבא ר׳ אליעזר וראה התמעטות הלבבות והתרבות הצרות ויירא פן תשכח· ע״כ התיר לכתוב הלכות יחידות ובאורי תורה שבכתב· ואולי שמע ר״א ההתר מר׳ יוחנן בן זכאי רבו אשר שמעו מרבו הלל הזקן כי דברי ב׳ ת״ח האלה הי׳ מפי השמועה כמ״ש בסוכה כ״ח, ור״א העלה על לבו להוציאו מן הכח אל הפועל·— והוא הראשון שיש לנו ממנו ספר כזה (פרקי ר״א) ואחריו חברו ר׳ יהודה ור״ש ספרא וספרי· אבל עוד לא הותר לקבץ הלכות ולפזרן עד שבא רבינו הקדוש וראה שהשכחה גוברת· אמר עת לעשות

יותר סיג לתורה שלא תשכח וכתב כל ההלכות יחד ולמדן ברבים מתוך הכתב. — אמנם נחקור למה נתן ית' חלק מהתורה בע"פ ולא הכל בכתב; הלא גלוי לפניו שהשכחה מצויה באדם, ותורה שבע"פ קלה להשכה בדורות הבאים, כאשר ראו חכמי הדורות אח"כן? ויותר יפלא למה לא התיר ית' מתחלה לכתבה לעזור נגד השכחה? ונ"ל שהלמוד המובחר הוא הלמוד מרב פה אל פה. וכן הטעמתי מאמר „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב" שהדברים היוצאים בעת הלמוד מלב הרב ללמדם לתלמידים מפיו, נכנסים אל לב תלמידיו להבינם כראוי ולקיימם בזכרונם. אבל דברים שיצאו בזמן עבר מלב הרב כשכתבם בספר והתלמיד לומדם אחר זמן מתוך הספר, אין נכנסים אל הלב היטב. ועוד שע"י הלמוד מפי הרב יבא למוד חברים המחדדים זה לזה בהלכה. וגם הרב החכם יוסף לֶקח ע"י שאלות תלמידיו, כמ"ש ר' חנינא בתענית ה' ע"א „הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכלן." ועל זה העיר שלמה במשלי כ"ב „הט אזנך ושמע דברי חכמים" ר"ל לא יספיק לך ללמוד מתוך הספרים כי אם מפי החכמים שמע דבריהם. ומ"ש „ולבך תשיה לדעתי" ר"ל אחר שעשיה כן ללמוד מפי חכמים תשית לבך עוד למה שאודיעך עתה „כי נעים כי תשמרם בבטנך." ומלת „בבטנך" ק' כי הבטן איננה מקום ראוי לדברי חכמים וה"לל „בלבבך," כבמשלי ד' „שמרם בתוך לבבך"? ונ"ל שר"ל שדברי חכמים לא יהיו בעיניך כמאכלים טובים שהועלתם ותכליתם להכניסם בבטן להיות שם, והדמה שגם דברי חכמים שלמדת יהיו לך לבדך, וע"כ אמר „בבטנך" דרך בזיון לדמותו לשמירת מאכלים. ואמר דע כי אז גם בזה יהיו כמאכלים אשר נעים ממעיך ולא יעלו עוד על לב לעולם, כן יהיו דברי החכמים שלמדת „נעים" [מלשון „נע ונד"] ממך והשכחם לעד לעולם, אם לא תלמדם לאחרים, שעל ידי כן יתקיימו בזכרונך. והוסיף להזהיר „יכונו יחדו על שפתיך" ר"ל שלא תעשה כאומן הנמנע מללמד כל חכמה אומנתו לתלמידיו למען היות לו קצת יתרון חכמה על תלמידיו; בדברי החכמים לא תעשה כן כי אם יכונו יחדו הכל יחד, על שפתיך ללמדם לחברים ולתלמידים. וא"כ מה שלא ניתן לנו הכל בכתב מיד ה' אולי השכיל שאז היה כל א' לומד מתוך הכתב ביחידות לא היה למוד חברים ותלמידים; ע"כ נתן להם תורה שבע"פ שאין ללמוד אותה כי אם איש מפי איש באשר צוה שלא לכתבה, וע"י"כ יראו תועלת הלמוד הזה ויחזיקו בו אף בלמוד התורה שבכתב. וע"כ כשראה ר' אליעזר שבדורו כבר הושגה התכלית הזאת, כי נהגו בישיבות ואסיפות חברים ותלמידים, אמר עת לעשות גדר שלא תשכח תורה שבע"פ והתיר לכתבה כנ"ל. ובזה התפאר ר"א לפני מותו במה שזיכה השם אותו לעשות סיג שלא תשכח תורתו בתתו לו לב חכם להחל לכתוב תורה שבע"פ בחכמתו. — וכן אבין מ"ש „נטל ב' זרועותיו" שהן כלי הכתיבה „והניחן על לבו" שהוא כלי המחשבה והחכמה, כבמשלי י"ד „בלב נבון תנוח חכמה" שע"י מחשבות

לבו ומעשי זרועותיו פעל קיום באורי תורה שבכתב והלכות שבע״פ· ואמר „אוי לכם ב׳ זרועותי" הנקברות בקרוב ואין יכולות עוד לכתוב „שהן כב׳ ס״ת" המורה על באורי תורה שבכתב, והלכות תורה שבע״פ, שכתבו זרועותיו „שנגללין" ואין תועלת למוד עוד בהם· וביאר התועלת הגדולה מכתיבתו וכתיבת תלמידיו „הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי" ע״י שכתבתי מה ששמעתי מהם „והרבה תורה לימדתי ולא הסרוני תלמידי" ע״י שהתרתי להם לכתוב מה שאמרתי להם· ובענין דומה לזה אומר על בני החכם המונח פה לפנינו כאבן דומם „כשחלה רבי אליעזר" כי ראוי להקרא רבי באשר כל תנ״כ היה בזכרונו כאלו כתוב לפניו, ולא לבד הדברים ככתבם, כי אם גם בפירושיהם ודקדוקיהם, ואף הוסיף פירושים נכונים בשכלו הזך· למשל: בישעיה כ״ח „כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס" הקשה למה לא אמר „מהתכנס" כמו „מהשתרע"? ופירש שמובן המקרא: שהמטה איננה ראויה שישכב אדם בה להתחמם, כי היא קצרה מלפשוט רגליו שישכב בריוח בתוכה, ואם יחפוץ להתאסף ולקרב אבריו זה לזה ולהגביה רגליו, כששוכב על צדו, עד לפני בטנו, למען יספיק לו אורך המטה, אז המכסה שאין רחבו יותר מעובי איש מקצה גבו עד קצה בטנו, יהיה צר, כי עובי השוכב על צדו יהיה יתר על רוחב המכסה, ויהיה חלק מרגליו מגולה· ומובן „כהתכנס": כהתאסף, כמ״ש רד״ק בשרשיו· וז״ש: אם יאסוף עצמו כנ״ל שלא יהיה המצע קצר לשכיבה תהיה המסכה צרה· — וכן פירש מאמרי תלמוד· למשל: בסוף מכות „רחב״ע אומר רצה הקב״ה לזכות את ישראל וכו׳ שנאמר וכו׳" והקשה איך נלמד מזה שרצה לזכות את ישראל לבד; באשר לא נזכר ישראל במקרא? ופירש שכנוי ו׳ שבמלת „צדקו" נמשך למקרא שלפניו „פקוח אזנים ולא ישמע" המדבר מישראל, ור״ל צדק של ישראל שיהיו צדיקים והרבה זכותם· — גם על פי׳ רשי על התורה שם עין חכמתו· למשל: בראש פ׳ פקודי ד״ה ובצלאל „אשר צוה אין כתיב כאן, אלא אשר צוה ה׳ את משה אפי׳ דברים שלא א״ל רבו הסכימה דעתו למה שנא׳ למשה בסיני כי משה צוה לבצלאל לעשות תחלה כלים ואח״כ משכן א״ל בצלאל מנהג העולם לעשות תחלה בית ואח״כ מכנים כלים לתוכו א״ל כך שמעתי מפי הקב״ה א״ל משה בצל א היית כי בודאי כך צוה לי הקב״ה·" והקירותי ושאלתי בספרי אגרת מלאכת מחשבת (57) למה חלק רש״י מענה משה לב׳ מאמרים „א״ל כך שמעתי מפי הקב״ה, א״ל משה בצל וכו׳"? ב׳ למה בראשון לא הזכיר שם משה ובשני הזכירו? ג׳ למה אמר בראשון „כך שמעתי" ובשני „כך צוה לי"? והעולה על הכל שהראשון כלו מיותר, שהלא נכלל בשני? ואחר שדרשתי שם (56) לבאר דברי רש״י בענינם ולשונם כתבתי שם (58) שבני ז״ל אמר שט״ס ברש״י שתהה „א״ל כך שמעתי" יהוקן „אולי כך שמעת" והוא מ״ש ר׳ יונתן בברכות נ״ה ע״א „שמא כך אמר לך הקב״ה·" ודברי פי חכם חן, כי

מלבד שרוב הקושיות הנ"ל סרות מאליהן, גם הקושיה הג׳ אין עוד, כי מפני כבוד רבו לא אמר בצלאל לשון צוה „כך צוה לך" כ"א „כך שמעת" כי גם ר׳ יונתן הנ"ל לא אמר לשון צווי, כ"א „שמא כך אמר לך"· אבל משה בעצמו אמר „כך צוה לי·" ועפ"ז נבין גם מלת „בודאי" שברש"י הנראה מיותרת? שמשה בא להוציא הספק מלב בצלאל שאמר „אולי כך שמעת" ואמר „בודאי כך" וכו׳ ברור הוא כן· — ועוד דברים רבים כתבתי בספרי דברי קהלת ובגליון ספרים בשמו, והרבה הגדות ומדרשות היו ערוכים בפיו, וכתב פירוש על כל ספר איוב בלשון אשכנז אשר יצא לאור אי"ה· וידע לכתוב בלשונות ארצות בני קדם ודרש וחקר בהן וכן בלשונות ארצותינו, וכבר בנערותו הקהיל חברת אנשים בכל מנחה שבת ולימדם תורה עם פיר"שי ובשחרית דרש לפניהם חדושיו בבראשית רבה· — ויד ושם לו בכל חכמה ובכל מדע, וע"כ ראוי להקרא ר׳ אליעזר המדעי· וביותר אני אקראנו „רבי" ואומר עליו כר׳ גמליאל לר׳ יהושע בר"ה כ"ה „רבי ותלמידי", שאף שהיה תלמידי בתורה, היה רבי בחכמה; כי כמה דברי חכמה וטיב לשונות למדתי ממני· למשל: כשקראתי בתלמוד כדרך לומדי דורני „חמָיו„ אמר לי: הנכון לקרוא „חמִיו" בלשון יחיד במשקל „אביו, אחִיו" וכמו „חמִיה" שבמקרא· ואמרתי לו: יִישר ויִישר כחך וגם בזה העירני שלא לאמר „יְיַשר כחך", או להשיב „כחך יְיַשר" כמנהג, שיהיה מובנו: השם יְיַשר כחך· והביא ראיה ממ"ש בשבת פ׳ ע"א שאמר הקב"ה למשה „יישר כחך ששברת" שמוכח מתוכו שיקרא „יִישר" והוא פעל עומד ור"ל שהכח יהיה ישר· ומצאתי ראיה לדבריו בראש סליחת מנחת י"כ „אומץ יוסיף וכו׳ וכחך יגדל ויִישר".— ועדין אנו צריכים לבו"עי לפתֹר לנו מלות קשות שבתלמוד ע"י ידיעתו בלשונות אנשי שם· אך איננו! ואני אנה אני בא לשאול שאלה, עד כי ארד אל בני אבל שאולה· וכאשר אמר ר"ע כשמת ר׳ אליעזר „הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצתון," כן אומר אני, אחרי מות בני: הרבה מלות יש לי ואין לי אוכל שלחני להמליץ אותן ללמדני· אויה! —

ושלא להרבות יגון קרובי ואוהבי שהתאספו פה לכבודו, לא ארבה לספר גודל אבדתי בהפרדו· — וגם הוא היה ראוי להניח ב׳ זרועותיו שכתבו יום ולילה בלי לתת שנה לעיניו כי אם מעט מזער „על לבו" הפתוח הממציא להן תמיד לכתוב דברי תורה וחדושיו והיה יכול לאמר: „אוי לכם ב׳ זרועות שהן כב׳ ס"ת שנגללין," כי תובלנה לקבר, ולכו לשבר, בלא כתב ובלא מכר יין וחלב, מהיום והלאה, כי הצבא מָלאה· „הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי", כי מה ששמעתי מהם וייטב בעיני, כתבתי שלא אשכחנו· „והרבה תורה לימדתי, ולא חסרוני תלמידי"· כל תלמידיו יעידון ויגידון כמה יגיעות יגע להרחיב לבם בחכמה ובלשונות וביותר בדברי

תורה ובלשון עבריתֹ· כי מלבד יגיעתו בבית הלמוד, בקש מתלמידיו שיתועדו בביתו בליל שבת ללמדם תורה ודקדוק לשון הקדש, אבל לא עשה זאת בחנם — כי אם כבדם במהנות ומגדנות להמשיכם ולהרבות חשקם בתורה·

חבל על דאבדין ולא משתכחין! כי אין נמצאים חכמים כמהו עם יראת חטא ומדות טובות כשלו, כי במקום חכמתו אתה מוצא ענותנותו· כיבד כל הבריות, וקבלם בסבר פנים יפות· אך לא נמנע בכל זאת, מלעמוד בפרץ נגד מכחשי התורה והמצות, פיו פתח בחכמה כזביהם להראות ולשונו לשון אש מול מחטיאי הרבים בלשון מדברת גדולות וגו׳· וכן היה צדיק באמונתו, איש אמת שונא בצע וכל דבריו אמת וצדק, בכל ביתו נאמן הוא בלי בדק· וכן היה תמים במעשיו עד יום מיתתו, תמיד שמר שבת כהלכתו, וכל יום טוב כמצותו, ויגדל זקנו שלא להשחית פאתו, ונזהר ממאכלים אסורים אף׳ לרפואתו, וכשיעץ הרופא לאכלם לא שמע לעצתו, והיה גבור לכבוש תאותו, כצאת השמש בגבורתו· כי כשהזמינוהו נכרים ואוכלי טרפות למשתיהם, לא שמע בקולם לטעום מטעמיהם, ואף שהיה בזה לשחוק בעיניהם· ופעם א׳ הושיט לו א׳ מהמסובים קערה מלאה מגדנות ואמר לו [הערר דאָקטאָר, בעדיענען זיא זיך], ויען ויאמר [ניין, איך בעהערשע מיך]· ועל כלם עולה רוח נדיבתו, במתנות והלואות אשר פזר נתן לאביונים במתק שפתו, תעמוד לעד צדקתו· —

אמנם אין לצעוק על מה שעבר, כאשר אמרו חז״ל כבר· אכן העתיד נשום על לבנו, נחפשה דרכינו, ונטיב מעשינו, ונשא כפינו, אל אבינו מלכנו, בדבר הנאמר בסוף תפלתנו, „והוא רחום יכפר עון“ בראותו דמעותינו, „ולא ישובו עוד בעיננו· ונוסיף להתפלל „והרבה להשיב אפו“ המתוח עלינו, ברעות רבות וצרות המלחמה בארצותינו, „ולא יעיר כל חמתו“ בחטאינו, רק יעביר כל טובו על פנינו, ויקיים במהרה בימינו, דבר נביאנו „ופדויי ה׳ ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה“ אמן ·

J. Sanders Buch- u. Steindruckerei. „Reichskrone.“